

ДОХОДИ ВІД СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Куцмус Н. М.

Державний агроекологічний університет, Україна

Анотація

Стаття присвячена проблемі формування доходів сільського населення в умовах Житомирської області. Досліджуються основні тенденції змін індикаторів сільських доходів та роль сільськогосподарського виробництва у процесі їх створення. В статті також визначено місце сільських домогосподарств у агровиробництві Житомирської області. Результати дослідження обґрунтовують необхідність впровадження стратегії диверсифікації сільської економіки, яка базується на реалізації трьох стратегічних напрямів: диверсифікація сільськогосподарського виробництва, сільської несільськогосподарської діяльності домогосподарств та сільської економіки в цілому (розміщення різних виробничих об'єктів та переробних підприємств у сільській місцевості).

Ключові слова: сільська місцевість, доходи населення, домогосподарства, диверсифікація.

Вступ

Формування сучасного соціального капіталу України відбувається під впливом діаметрально протилежних умов життя в місті та на селі. Зокрема, утворення сільської його частини супроводжується такими проблемами, як низька якість життєвого середовища, обмеженість інформаційного простору, незадовільний рівень можливостей для професійної та культурної самореалізації. Все це визначає спектр можливостей сільського соціуму у створенні доходів як передумову забезпечення власних потреб та реалізації особистого потенціалу. Адже, як відомо, здатність приносити дохід є однією з основних функцій людини, яка дозволяє їй саморозвиватися.

Категорія доходу уособлює в собі ряд ознак, зокрема це плата за працю, яку людина прикладає на виробництві, результат підприємницької діяльності, соціальна допомога держави, рідних тощо. Крім того, дохід можна розглядати як кількісну характеристику якісних параметрів людини: освіти, досвіду, професійного та творчого потенціалу, кваліфікації, здібностей і т. д. Проте традиційно для сільського населення дохід пов'язується з сільським господарством. Незважаючи на трансформаційні процеси, які відбулися в Україні у пострадянський період, роль сільськогосподарського виробництва у забезпеченні доходів селян кардинально не змінилася, змінився його характер: якщо раніше цей дохід означав заробітну плату зайнятих в аграрній сфері, то нині – це результат власних зусиль селянина у виробництві сільгосппродукції, що забезпечується умовами ринкового середовища.

Методика дослідження

Методологічна основа дослідження базується на неопозитивістсько-емпіричному підході, суть якого полягає у більш ретельному вивченні явищ та процесів, їх оцінці. При цьому використовуються такі методи: *статистико-економічний* – аналіз ситуації шляхом використання економічних групувань, порівнянь, співставлень, регресійно-кореляційного аналізу, що дозволяє всесторонньо охарактеризувати досліджувану проблему, *абстрактно-логічний* – абстрактне розчленування категорії «дохід» на окремі складові завдяки таким прийомам як індукція та дедукція, аналіз та синтез, співставлення, сходження від абстрактного до конкретного, синтетичне сходження від першоджерела сутності доходу до складної конкретної його форми з визначенням особливостей в умовах сільської економіки. Варто зауважити, що вагомими результатами, які сприяли вирішенню поставлених перед дослідженням завдань, були отримані завдяки використанню *соціологічного методу*, зокрема прийому опитування на основі анкетування.

Об'єктом дослідження виступає механізм формування доходів сільських домогосподарств²² у Житомирській області, які характеризуються як сукупність осіб, що спільно мешкають в одному приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Результати дослідження

Доходи сільських домогосподарств, зважаючи на сферу їх існування, формуються під впливом багатьох факторів. Окремі з них, зокрема джерело доходів, сфера прикладання праці, реформування аграрного сектору, законодавчо встановлений прожитковий мінімум, політика зайнятості та соціального захисту в державі, економічна ситуація в країні в цілому, слід віднести до групи загальних. Проте, визначальною мірою, дохід домогосподарства залежить від особистих якостей його членів, зокрема від освіти, віку, типу характеру, підприємницьких здібностей, досвіду, кваліфікації тощо.

З метою оцінки дії основних факторів, що впливають на дохід сільських домогосподарств в умовах Житомирської області, використано багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз, вихідними даними для проведення якого слугували результати опитування, проведеного серед селян Житомирської області. За результативну ознаку (Y) використовується середньомісячний дохід домогосподарства взаємозв'язку з такими факторними ознаками як: основне джерело доходів домогосподарства (X_1), що характеризує вид діяльності членів сім'ї, який, на думку респондентів, дає найбільшу частку засобів для існування, розмір земельної ділянки домогосподарства (X_2), рівень доходу господарства від ведення сільського господарства (X_3), кількість членів родини (X_4), освіта респондента (X_5) тощо (табл. 1).

²² Оскільки частка осіб, не пов'язаних родинними стосунками, є незначною, то в сучасних економічних умовах поняття «домогосподарство» та «сім'я» дуже близькі.

З даних табл. 1 видно, що найбільший вплив на розмір доходу сільських домогосподарств у Житомирській області здійснюють такі фактори, як розмір земельної ділянки, що обробляється родиною, рівень доходності ведення на ній сільського господарства та освіта респондента, парні коефіцієнти кореляції для яких становлять 0,4731, 0,3728 та 0,3122 відповідно.

Таблиця 1

Розрахункові значення парних коефіцієнтів кореляції, середніх квадратичних відхилень, β - коефіцієнтів та коефіцієнтів еластичності для визначення впливу факторних ознак на розмір доходу сільського домогосподарства

Показники	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
Середні значення	1193,1300	5,9000	1,5919	1,5400	3,8100	3,6300
Парні коефіцієнти кореляції (r_{YX_i})	*	0,2655	0,4731	0,3728	0,2112	0,3122
Середні квадратичні відхилення (σ_i)	835,3118	1,2673	2,1967	0,5207	2,0923	1,1340
β - коефіцієнти	*	0,0021	0,3669	0,1209	0,1178	0,1897
Коефіцієнти еластичності (E)	*	0,0067	0,1861	0,2503	0,1502	0,4252

Джерело: власні дослідження.

Зважаючи на реформування аграрного сектору економіки, яке спричинило відчутне збільшення зайнятості селян в особистих селянських господарствах (за даними 2004 р. – це 80,8 тис. чол.), а також враховуючи те, що виробництво сільськогосподарської продукції в умовах ринкової економіки є джерелом доходу, в процесі опитування визначалася позиція селян щодо ролі зазначеного виду діяльності у формуванні доходу сільських домогосподарств (табл. 2).

Дані табл. 2 свідчать, що найчастіше за основне джерело доходу селяни визнають працю у власному господарстві та поза ним, власний бізнес та пенсію і решту соціальних виплат. Для жінок та чоловіків, які мають вищу освіту незалежно від віку, характерною є праця поза господарством, що дає основний дохід домогосподарству. Особливо чітко це спостерігається у групі осіб, що є старшими за 35 років. Праця у господарстві, як основне джерело доходу родини на селі, найчастіше зазначається опитуваними у віці до 35 р., незалежно від рівня освіти.

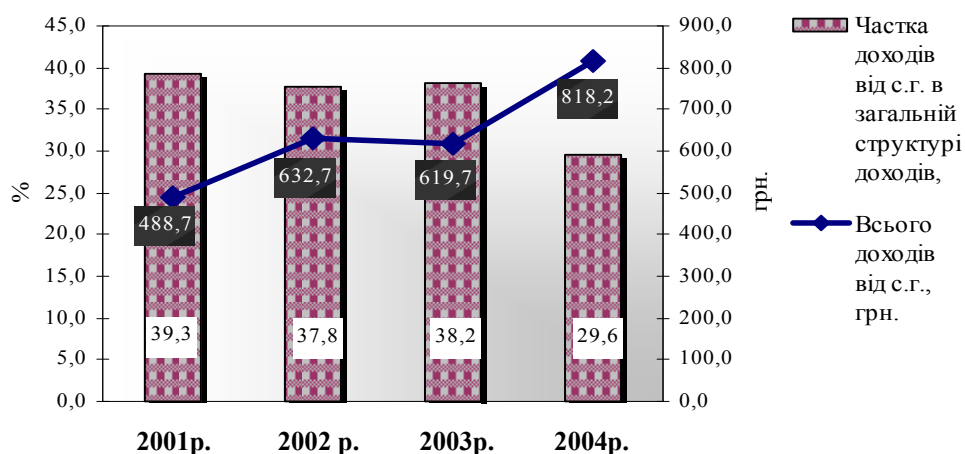
Досить вагомим джерелом доходу для жінок та чоловіків з вищою освітою та без неї, незважаючи на вік, є пенсія та інші види державних виплат. Це пояснюється високим ступенем старості сільського населення області та безробіття, державна допомога по якому є також вагомим джерелом доходів селян.

Результати опитування щодо основних джерел доходу сільських домогосподарств Житомирської області, %

Джерела доходу	До 35 років				Старші 35 років			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	Без вищої освіти	З вищою освітою	Без вищої освіти	З вищою освітою	Без вищої освіти	З вищою освітою	Без вищої освіти	З вищою освітою
Праця у господарстві	56,3	57,1	47,1	50,0	42,1	14,3	36,8	33,3
Праці поза господарством	18,8	28,6	47,1	25,0	15,8	57,1	31,6	88,9
Власний бізнес	18,8	28,6	5,9	25,0	7,9	14,3	5,3	11,1
Пенсія та інші виплати	50,0	28,6	11,8	25,0	47,4	14,3	33,3	0,0
Доходи від зданої в оренду землі	25,0	0,0	11,8	0,0	10,5	14,3	10,5	0,0
Допомога рідних	25,0	0,0	17,6	0,0	0,0	0,0	5,3	0,0

Джерело: власні дослідження.

Проте, як показує рис. 1, за останні роки дохід від сільського господарства зріс на 329,5 грн., хоча його частка у загальній структурі скоротилася на 9,7 %. Цей факт підкреслює зниження ролі сільського господарства в формуванні доходів мешканців села та пояснює необхідність урізноманітнення джерел доходів селян на основі диверсифікації сільської економіки в цілому.

Рис. 1. Частка доходів від ведення сільського господарства в загальній структурі доходів сільських домогосподарств

Джерело: власні дослідження.

Зважаючи на те, що різні індивіди мають різні можливості для отримання доходу, вони матимуть також і різні показники витрат. Підтвердженнями цієї тези слугують дані табл. 3, у якій наведено групування населення області за рівнем середньодушових місячних витрат. Найбільш чисельними серед сільського населення є групи з сукупними витратами в межах 120-210 грн. та

від 270 до 360 грн. та більше. Слід зазначити, що за період з 2001 по 2004 рр. для сільського населення Житомирської області відбулося скорочення кількості населення з нижчими рівнями витрат та зростання кількості з вищими, так на 1,7 % зменшилося осіб, чії середньомісячні витрати становили менше 60 грн., на 7,6 % – від 60 до 90 грн., на 5,6 % – від 90 до 120 грн., в той час як найбільший приріст мають групи осіб з витратами на місяць від 270 до 300 грн. – на 5,1 %, 300-360 грн. – на 4,2 %, понад 360 грн. – на 5,8 %.

Таблиця 3

Розподіл населення за рівнем середньодушових сукупних витрат

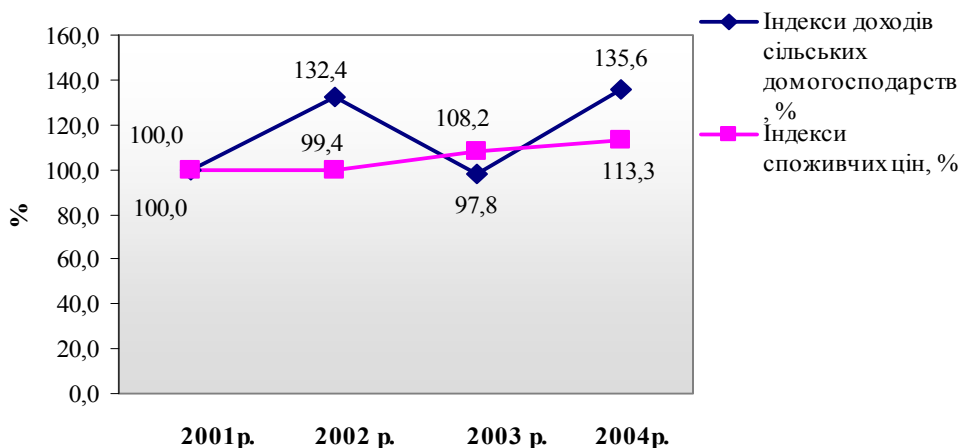
Групи людей за розміром середньодушових місячних витрат, грн.	2001 р.		2002 р.		2003 р.		2004 р.		2004 р. до 2001 р., +/-	
	Міське населення, %	Сільського населення, %	Міське населення, %	Сільського населення, %	Міське населення, %	Сільського населення, %	Міське населення, %	Сільського населення, %	Міське населення, %	Сільського населення, %
до 60,0	0	3,8	5,3	-	-	-	1,6	2,1	1,6	-1,7
60,1-90,0	3,4	10,7	6	5,6	5,4	6,9	2,3	3,1	-1,1	-7,6
90,1-120,0	13,3	8,5	11,1	3,1	4,9	6,5	3	2,9	-10,3	-5,6
120,1-150,0	11,5	12,2	13,3	11,4	7,6	14,8	9	15,9	-2,5	3,7
150,1-180,0	18,9	13,6	15,6	15,5	16,8	12,5	4,3	10,6	-14,6	-3
180,1-210,0	15,9	10,4	10,4	10,3	11,2	10,7	8,7	14,9	-7,2	4,5
210,1-240,0	11,6	10,3	9,5	11,6	9	7,7	7,7	4,4	-3,9	-5,9
240,1-270,0	4,9	6,5	6,9	8,5	9,1	6,9	9	7	4,1	0,5
270,1-300,0	4,4	9,1	3,2	9,9	4,8	5,1	13	14,2	8,6	5,1
300,1-360,0	2,1	5,1	5,7	7,2	11,9	11	12,5	9,3	10,4	4,2
понад 360,0	14	9,8	13	16,9	19,3	17,9	28,9	15,6	14,9	5,8
Частка населення з середньодушовими сукупними витратами нижче прожиткового мінімуму, %	83,9	86,6	85,7	81,4	74,3	79,7	59,0	75,1	-24,9	-11,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Доцільно відмітити, що за період 2001-2004 рр. для сільського населення Житомирської області характерна зміна в співвідношенні «доходи-витрати»: якщо у 2001 р. витрати становили 91,4 % доходів селян, то вже у 2004 р. – 73,9 %. Така тенденція підтверджується дією основного психологічного закону Дж. Кейнса, за яким люди схильні збільшувати свої витрати зі зростанням доходів, але не такою мірою, як зростає дохід [1, с. 332].

Варто звернути увагу також на той факт, що за досліджуваний період кількість селян, сума сукупних середньомісячних витрат яких є нижчою прожиткового мінімуму, скоротилася на 11,5 %, проте все ще є досить критичною – 75,1 %, та значно переважає показники для міського населення.

Аналізуючи тенденцію до зростання рівня доходів сільських домогосподарств, необхідно визначити, наскільки продуктивним є цей процес, тобто чи він виступає відображенням реального покращення економічної ситуації на селі, чи є результатом зростання рівня цін. В цьому контексті слід відзначити, що індекси доходів на селі протягом 2001-2004 рр. в порівнянні з індексами споживчих цін мають більш стрімку тенденцію до зростання (рис. 2), що свідчить про певні позитивні зрушення в економіці, хоча диспропорції між сільськими та міськими населеними пунктами все ще залишаються досить суттєвими.

Рис. 2. Динаміка індексів споживчих цін та доходів сільських домогосподарств Житомирської області, %

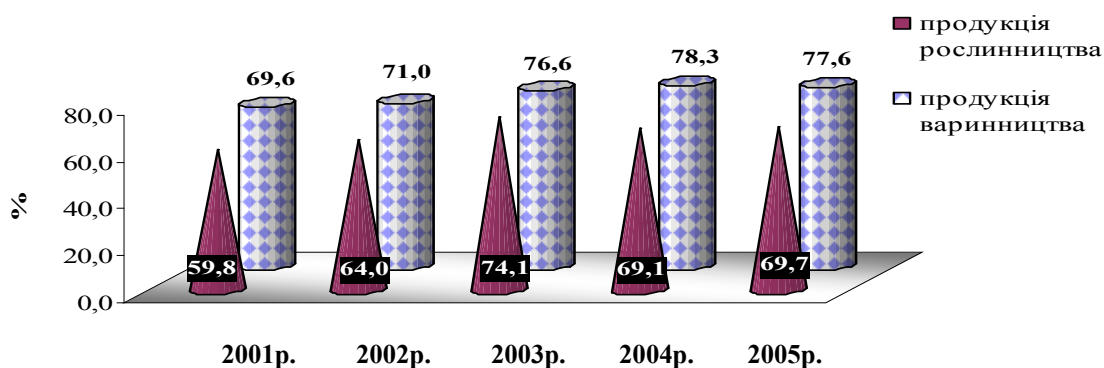
Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Враховуючи особливості сучасного етапу розвитку аграрного сектору України, а також роль сільськогосподарського виробництва у формуванні доходів селян, необхідно визнати той факт, що основними виробниками сільськогосподарської продукції як в Україні в цілому, так і в Житомирській області зокрема, виступають особисті селянські господарства, а не сільськогосподарські підприємства. Парадоксальність цієї ситуації визначається цілим рядом факторів, найсуттєвішими з яких є: *по-перше*, переважання маломеханізованої трудоємної праці, технологічна відсталість, що притаманні для особистих селянських господарств, *по-друге*, виробництво валової продукції сільського господарства (73,2 %) на незначній площі сільськогосподарських угідь (17,5 %²³).

Світовий досвід засвідчує, що через дрібні розміри селянські господарства не можуть бути перспективною розв'язкою аграрного сектору на майбутнє, проте в сучасних умовах вони мають визначальну частку у загальному об'ємі сільськогосподарського виробництва. Наведені на рис. 3 дані підтверджують цю позицію, оскільки за період 2001-2005 рр. частка селянських

²³ Станом на 2005 р., Житомирська область.

господарств у виробництві продукції сільського господарства у Житомирській області зросла на 8,8 %, зокрема у тваринництві на 8,0 %, у рослинництві – на 9,9 %. Це ще раз підкреслює особливу роль особистих селянських господарств населення в існуванні аграрного сектору області. Крім того, їх діяльність не лише забезпечує виробництво продукції, продовольчу безпеку держави, а й певний рівень як грошових, так і негрошових доходів селян.

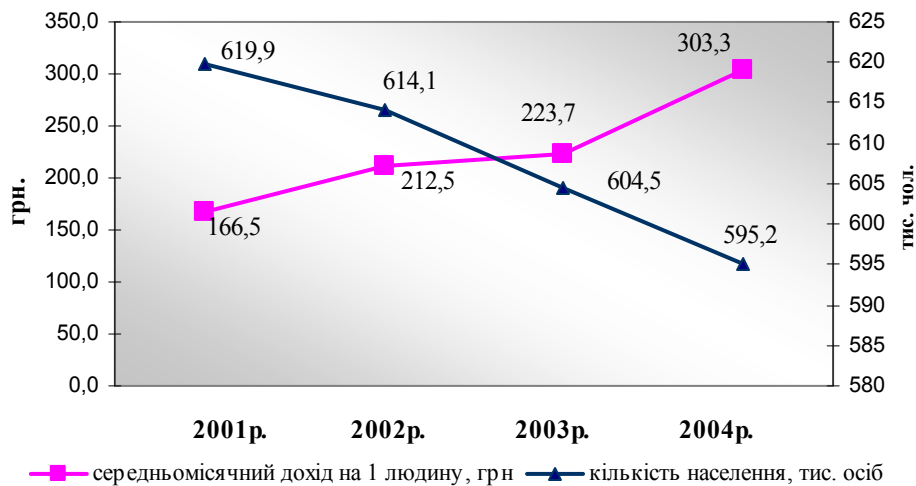

Рис. 3. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства у Житомирській області, %

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

В наслідок дослідження демографічних особливостей формування сільського соціуму Житомирської області, його соціальних та економічних особливостей, можна зробити висновок про те, що спостерігається обернена залежність між кількістю населення та середньодушовим рівнем доходу (рис. 4). Для сільського населення області, всупереч логічним причинно-наслідковим зв'язкам, зазначена тенденція є справедливою. Поясненням такої ситуації на селі є, насамперед, низький рівень народжуваності, який є наслідком таких факторів як незадовільна якість медичного обслуговування, недоступність медичних препаратів, недостатня забезпеченість сіл закладами дошкільної освіти, труднощі з будівництвом житла. Позитивним фактором, що сприяє вирішенню зазначеної проблеми, є збільшення починаючи з 2005 р. розміру державної допомоги при народженні дітей.

В цілому, досліджуючи питання формування доходів сільського населення варто відзначити його вагомість не лише з огляду на ґрунт для становлення та розвитку соціального капіталу сільської місцевості, а й врахувати можливі наслідки цієї ситуації на майбутнє. Низький рівень доходів селян створює передумови для відповідного рівня пенсійного забезпечення, що, зважаючи на «старість» сільського населення області, означатиме подальше поглиблення диспропорцій у рівнях доходів між містом та селом, а отже, становитиме загрозу сільському розвитку на перспективу.

Рис. 4. Динаміка змін чисельності населення та середньомісячного доходу в розрахунку на 1 особу у сільській місцевості Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що головним його висновком є наступне: рівень доходів сільського населення Житомирської області протягом періоду 2001-2004 рр. характеризується суттєвим підвищенням, хоча й не забезпечує вирівнювання з показниками для жителів міських населених пунктів. Спостерігається також зростання грошового виразу доходів від ведення сільського господарства, але у загальній структурі сільських доходів його частка помітно скоротилася, а отже, відбувається зниження ролі сільськогосподарського виробництва у загальному забезпечення доходів сільських домогосподарств.

Цей висновок ще раз підкреслює необхідність вдосконалення системи соціального захисту селян у сфері пенсійного забезпечення та підтримки безробітних, а також диверсифікації джерел доходів на селі на основі реалізації її трьох стратегічних напрямів, зокрема: диверсифікація сільськогосподарського виробництва; диверсифікація сільської несільськогосподарської діяльності домогосподарств; диверсифікація сільської економіки в цілому (розміщення в сільській місцевості виробничих об'єктів, діяльність яких не пов'язана з сільським господарством; підприємств для переробки агросировини тощо).

Впровадження стратегії диверсифікації сільської економіки сприятиме не лише розширенню можливостей селян для отримання доходу, а й активізацію підприємницької діяльності, а отже якісному вдосконаленню їх трудової діяльності та соціально-економічному розвитку сіл.

Література

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2. / Редкол.: С.В. Мочерний (відпов. редактор) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 948 с.
2. Статистичний довідник Житомирської області 2004 / Під ред. Л.О. Рижкової. – Головне управління статистики. – Житомир. – 2005. – 422 с.
3. Farm Commercialization and Income Diversification on the Road to EU Accession. Proceedings of FAO Workshop / Edited by Stjepan Tanic and Tomasz Lonc. FAO 2004. – 208 p.
4. Зміна фокуса аграрної політики та розвитку села в Україні: висновки та перспективи для руху вперед. – Зб. наук. праць. В.Меєрс, С.Демяненко, Т. Джонсон, С.Зоря. – К.: КНЕУ. – 2005. – 172 с.
5. Пациорковский В.В. Сельская Россия: 1991-2001 гг. / М.: Финансы и статистика, 2003. – 368с.

AGRICULTURAL PRODUCTION REVENUES AS THE BASIS FOR LIFE QUALITY ASSURANCE IN RURAL AREAS

Natalia Kutsmus

The State University of Agriculture and Ecology, Ukraine

Abstract

The article considers the problem of farming incomes of rural inhabitants under Zhytomyr region conditions. The author investigates the main tendencies of changes in the indices of rural incomes and the role of agricultural production in the process of their creation. The paper also determines the position of rural households in the agricultural production of the Zhytomyr region. The investigation results substantiate the need of introducing the strategy of rural economy diversification. The above strategy is based on the following three directions: diversification of agricultural production, rural nonagricultural activity of households and rural economy as a whole (location of various production facilities and processing enterprises in rural areas)

Key words: rural area, incomes of the population, households, diversification.